

Jelínek, Milan

Profesor Trávníček jako slovníkář a teoretik stylu

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2008,
vol. 57, iss. A56, pp. 227-229

ISBN 978-80-210-4617-7

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100796>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

jen *za první*, ne *za první*, zkratku tj. čtu *to jest*, správně hodnotím obecnou češtinu, vhodně užívám příslovce *jednak*...

Ve čtvrtém ročníku nás postihla Stylistika. Co jsme se tam mohli naučit? Trávníček analyzoval sloh projevů Klementa Gottwalda. Spolu s kol. Pavlem Peštou jsme připravili referát, v němž jsme posuzovali nějakou Gottwaldovu řeč. Chyběla nám jakákoli teoretická výzbroj, ale chtěli jsme být kritičtí k našemu dělnickému prezidentovi. Trávníček nás klidně vyslechl, nicméně námi odhalené Gottwaldovy nedostatky ohodnotil jako vhodné prostředky kontaktu mezi autorem a posluchačem.

Sklizeň ze setby našeho prvního bohemisty byla ubohá, ale dnes vidím, že to nebyla chyba jen přednášejícího. Kdyby posluchači (páni vejboři, jak nás tituloval) přicházeli s jazykovými problémy, kdyby byli zvidavější, dostalo by se jim zasvěcených výkladů a mohli být i vzdělanější.

Trávníčka jsem znal téměř deset let. Za tu dobu jsem slyšel pouze jednu jeho názor na naši dialektologii, vlastně jen na jazykovězeměpisnou metodu. Trávníček patřil k jedinečným znalcům našich dialektů. Svědčí o tom mj. četné poznámky v jeho Mluvnici spisovné češtiny a zejména v Historické mluvnici československé (1934). Tam stav stč. jazyka neustále porovnává se stavem v nářečích a jeho výklady se opírají také o nářečí a hojně využívají pramenů z dialektů.

Je až s podivem, jak houževnatě podceňoval význam jazykovězeměpisné metody. Průběhu hranic mezi nářečnými jevy nepřičítal hlubší význam, v jazykových mapkách by rád viděl jen pouhé ilustrace k popisům nářeční situace, k členění dialektů, k pojednání o jazykových kontaktech. Sotva mohu soudit, že by Trávníček neznal např. polské nebo německé atlasové práce, jisto však je, že mu tato metoda byla cizí. Věřím, že kdyby viděl našich pět svazků Českého jazykového atlasu, uznal by jeho přednosti a ocenil by zejména komentáře k mapám.

Brzy po absolvování filozofické fakulty jsem nastoupil na interní vědeckou aspiranturu. V souvislosti s tím nemohu nezpomenout akademika Trávníčka. U přijímacího pohovoru na aspiranturu se ukázalo, že nemám požadované ideologické předpoklady k tak vznešenému studiu a že ze svých nesprávných názorů nemíním ustoupit. Tehdy Trávníček na nějakém zasedání kolegia napsal na kusu papíru akademiku Havránkovi, že „nepochybuje, že Balhar v dobrém stranickém kolektivu brněnských pracovníků překoná všechny idealistické reliktů, a proto jej do interní aspirantury doporučuje a za něho se zaručuje“. Onen kus papíru jsem na vlastní oči viděl. Na základě tohoto neoficiálního vyjádření jsem se tedy stal v r. 1958 jeho posledním aspirantem a můj život se dál ubíral po cestě, na jejímž konci se dnes nacházím.

Měl bych dodat, že jsem k Trávníčkovi na konzultace vůbec nechodil. (Necht' je mi odpuštěno, že jsem viděl syntaktické autority v Bauerovi, Chloupkovi, Greplovi, Mrázkoví.) Trávníček nebyl u žádné mé aspirantské zkoušky a v červnu 1961 zemřel. Tak jsem v prosinci téhož roku obhajoval svou disertační práci bez školitele. Dodávám, že mi Trávníček dával naprostou volnost ve vědeckém bádání a do mého sepisování zasáhl jen jednou. Při náhodném setkání na ulici jej dr. Chloupek upozornil, že před ním stojí jeho aspirant. Trávníček se mě tehdy zeptal, jak se moje práce bude jmenovat. Odpověděl jsem: „Syntax lašských nářečí.“ – Dostalo se mi rady: „Nepiš syntax, ale skladba.“ Samozřejmě jsem jej v tom poslechl.

Akademik František Trávníček byl svéráznou osobností, tušili jsme v něm velkého znalce českého jazyka, který se však v té podivné době neuměl neohlížet na všechny strany. Nicméně po letech vzpomínám na něj trochu s úsměvem, trochu s nostalgií, ale vždy s vděčností.

Jan Balhar

Profesor Trávníček jako slovníkář a teoretik stylu

Profesor František Trávníček patřil k jazykovědcům, kteří se zasloužili o poznání několika gramatických systémů češtiny a také o analýzu řady gramatických jednotlivostí. Je až neuvěřitelné,

v jaké šíři a hloubce prozkoumal gramatické jevy našeho jazyka a jak přitom řešil i otázky jazykové správnosti. Oprávněně lze tvrdit, že se mu počtem a rozsáhlostí prací sotva může vyrovnat kterýkoli český lingvista. Vedle prací gramatických, které lze sledovat od r. 1911, publikoval i práce lexikologické a obvykle v nich odpovídal na otázky, zdali je možné zařadit posuzovaný lexikální prostředek do spisovného jazyka, či ho ze spisovné normy vyřadit.

Vzhledem k tomu, že se za první republiky řešil vztah mezi češtinou a slovenštinou, nepřekvapí nás, že do diskuse mockrát zasahoval i Trávníček. Radil Slovákům, aby se nebáli přejímat z češtiny výrazové prostředky, které slovenštině chybějí. Čeští i slovenští jazykovědci by měli dbát toho, aby se nerozcházel odborná terminologie.

Často se Trávníček vracel k moravským dialektům. Ukazoval na rozdíly mezi nimi a vyzýval školy, aby žáky naučily spisovnou češtinu. U jazykovědce, který přicházel do styku s ruštinou (nejen během studií na Karlově univerzitě, ale i v první světové válce, kdy upadl do ruského zajetí a vstoupil do československých legií), neudivuje nás jeho trvalý zájem o východoslovanské jazyky. Bohužel po Stalinově vystoupení na obranu historické jazykovědy v l. 1950 – 1951 začal považovat Stalinovy jednostranné výroky za jedinou cestu k rozvoji lingvistiky.

Trávníček se v pracích o jazykové kultuře postavil proti tradičnímu purismu, nejpodrobněji ve stati *O jazykové správnosti* (ve sborníku *Čtení o jazyce a poezii*, Praha 1942), ale při posuzování konkrétních jazykových prostředků mnohé z nich odsoudil jako nepřipustné prvky. To nic nemění na tom, že řadu prvků pro spisovnou normu zachránil.

Trávníček psal rád charakteristiky stylu různých autorů. Máme od něho např. rozbory Tomáše ze Štítého, Jana Blahoslava, Petra Bezruče, Stanislava K. Neumanna, Vladislava Vančury, Jiřího Mahena, Jarmily Glazarové, Pavla Kohouta aj. Dost nekriticky vyšlo u Trávníčka hodnocení Zdeňka Nejedlého, Ant. Zápotockého a Klementa Gottwalda. U některých autorů rozhodly o tom, že je Trávníček posuzoval, aspekty politické. Cenné jsou však posudky filologů Adolfa Patery, Jana Gebauera, Ant. Truhláře, Frant. Pastrnka, Josefa Dobrovského, Josefa Zubatého, Václava Vondráka, Emila Smetánky aj.

Už jsem se zmínil o tom, že se Trávníček stavěl proti purismu. Pranýřoval zejména takové případy, kdy spisovnou češtinu „očistiťovali“ brusiči bez hlubších lingvistických znalostí. Sám však vylučoval z jazyka řadu „cizomluvů“, které vymycovali brusiči už před ním, nebo označil za nevhodné prostředky některé neologismy. Mohu uvést jen některé případy z poměrně bohaté sbírky, kterou jsem si vypsal ze *Slovníku jazyka českého*, a to ze 4. vydání z r. 1952.

Jako autor je v tomto vydání uveden jen Frant. Trávníček, ale soudním řízením byl určen jako spoluautor Pavel Váša. Oba autoři figurují na díle od prvního vydání 1937, pak ve druhém vydání 1941 a ve třetím 1946. Je škoda, že se nepohodli a že se autorství muselo řešit soudním řízením. Váša odmítl řadu změn ve čtvrtém vydání a je možné, že to učinil v těch případech, kdy Trávníček volil u některých slov výklad, který byl v rozporu s politickými postoji Vášovými.

V Předmluvě ke čtvrtému vydání *Slovníku* Trávníček zdůvodnil zásahy do textu tímto výrokem: „Utěšený, v celé naší historii nebývalý rozmach všeho našeho společenského dění, souvisící s vítěznou cestou k novému řádu, socialistickému, odrazil se velmi výrazně v slovní zásobě českého jazyka, který souvisí s myšlením a zároveň s ním s veškerou činností všech jeho uživatelů“ (s. IX). Dovolává se tu názorů Stalinových, ať už je cituje nebo parafrázuje.

O Trávníčkovi je známo, že těžce prožíval německou okupaci českých zemí, a proto vítal všechno, co přicházelo ze Sovětského svazu. O svém postoji ke *Slovníku* říká toto: „Pokusil jsem se podle svých sil a možností zachytit rozmanité změny v slovní zásobě našeho jazyka a pomoci tak všem jeho uživatelům, jejichž počet stále vzrůstá, zejména mezi dělnickou třídou...“ Podle Stalinových slov „bez jazyka zastaví společnost výrobu, rozpadá se a přestává jako společnost existovat“ (s. X). Lexikografům přísluší, aby zhodnotili změny ve čtvrtém vydání *Slovníku* proti třetímu, ale už nyní můžeme tvrdit, že přes Trávníčkovu deklaraci jich není mnoho.

Zmínili jsme se o tom, že Trávniček odmítal purismus a u řady hesel zařadil odmítaná slova a syntaktické prostředky do spisovné normy. Budiž mu za to vzdán dík. Na druhé straně zůstalo ve *Slovníku* dost jazykových prostředků, kterým byla spisovná povaha upřena. Zase nemůžeme tyto výrazy vyjmenovat, natožpak analyzovat. Vrátime se k hodnocení Trávničkova postoje k jazykové správnosti v jiném, podstatně rozsáhlejší článku. Zde uvedeme jen několik puristických příkladů.

Přídavná jména na *-elní* a *-érní* jsou nahrazena adjektivy na *-ální* a *-ární* (např. *intelektuální* a *regulární*). Domníváme se, že trvání na latinské podobě přípony není zdůvodněno. – Adverbium *den(n)odenně* je odsouzeno jako nečeský překlad *tagtäglich*; Trávniček vyžaduje výraz *každý den*, ale *dennodenně* není nesprávné. – Spojku *aby* o ději prostě následném ve větách jako *odešel, aby se už nevrátil* není třeba považovat jako Trávniček za chybnou. – Spojovací výraz *a sice* je opatřen poznámkou „zamítá se, ale hojně“; neměl by se zamítat. – Předložka *dik(y) čemu* je odmítnuta ve spojení, kdy nejde o děkování, nýbrž o zásluhu, pomoc, příčinu. Není to germanismus, nýbrž evropeismus, který si osvojila i čeština. Vadný je jen v záporném smyslu, např. *díky potopě byla louka zatopena*. – Modální sloveso ve spojení *mělo se stát* je označeno jako nečeské místo *stalo prý se*. – Slovesa *nacházet se, nalézat se* jsou prý nečeská, znamenají-li ‘vyskytovat se’; ve skutečnosti jde o evropeismus. – Adjektivum *následující* ve významu odkazovacím (např. *navrhl následující opatření*) lze podle Trávnička lépe vyjádřit zájmenem *tento*. – Sloveso *obdivovat koho, co* má se prý užívat ve zvrátané formě *obdivovat se komu, čemu*. Asi se vymycovalo z češtiny kvůli podobnosti s němčinou: *bewundern etwas*.

Více o českém purismu v mém článku *Der Purismus in der Entwicklung der tschechischen Schrift Sprache in 19. und 20. Jahrhundert* (in *Deutsch-tschechische Sprachbeziehungen*. Řezno 2000).

Milan Jelínek

Úvody do českého jazyka

Roku 1948 vydal František Trávniček *Úvod do českého jazyka*, nerozsáhlou, ale hutnou publikaci míněnou především pro posluchače bohemistiky na filozofických fakultách. Její podtitul byl *Český jazyk jako celost*. V seznamu literatury dominují autoři jako Havránek, Mathesius, Mukařovský, Vachek, Vodička, dále Bečka a Hujer. To naznačuje převažující teoretické východisko v Pražském lingvistickém kroužku, ačkoli Trávniček jeho členem nikdy nebyl. Ale k jeho názorům měl blízko; ostatně klíčový pojem *celost*, zdůrazněný podtitulem, v textu přibližuje synonymem *struktura*. V souladu s tím je i termín *celostní útvary* spisovné mluvy (rozumějme *strukturní útvary*: hovorový spisovný jazyk, vlastní spisovný jazyk a také umělecký jazyk).

Úvod do českého jazyka z roku 1958, rozsahem zhruba stejný, podtitul *Český jazyk jako celost* ovšem postrádá. Seznam literatury je však zcela jiný: Bělič, Birjukov, Čikobava, Engels, Gorkij, Stalin. Pouze Bohuslav Havránek se objevuje znovu, ovšem s jinými pracemi. Původní komplexní představování teorie jazyka z prvního vydání je zde na řadě míst narušeno vsouváním sporných dogmat: v první kapitole se vykládá „dialektická jednota“ jazyka a myšlení, s níž je v přímém rozporu strukturalistické pojetí jazyka, které jej chápe jako strukturu znaků vyznačujících se přímým vztahem k realitě. Úvod poučuje dále o Pavlovově učení o druhé signální soustavě, upozorňuje na nesprávnost strukturalistických názorů o imanenci jazykového vývoje, českému lingvistovi Emanuelu Kovařovi tu Trávniček např. vytýká idealistické pojetí vzniku jazyka, plynoucí z toho, že autor neznal Engelsonu práci o podílu práce na polidštění opice... Ve třetí kapitole (Jazyková soustava) je vypuštěn výklad o výrazových prostředcích a jejich „úkonech“: konkrétně o rozlišovacím úkonu hlásek („hlásky významotvorné“ proti „fonetickým obměnám“ – v strukturalistické terminologii fonémů proti variantám), zato nově byla představena teze o tom, že slova vyjadřují pojmy. Trávniček se také výslovně zmiňuje o odumírání zeměpisných („lidových“) dialektů – proti staršímu jeho tvrzení o jejich nivelizaci do interdialektů atd.